

“Tot roem en volging”

***Enkele opmerkingen ter gelegenheid van de presentatie van
de biografie van R.P. Cleveringa,
“Recht, onrecht en de vlam der gerechtigheid”
geschreven door Kees Schuyt***

Leiden, 16 januari 2019

Prof. Rick Lawson

Mijnheer de rector magnificus,
mijnheer de burgemeester,
mevrouw en mijnheer Ten Kate-Cleveringa,
dames en heren.

Begin december kwam een gelauwerd jurist, een buitengewoon succesvolle alumnus van onze faculteit, van een koude kermis thuis. Hij wilde zich aanmelden voor deze bijeenkomst, maar kreeg nul op het rekest: de zaal zat vol. De organisatie had gelukkig een list: er werd voorzien in een geluidsverbinding met een andere zaal – net als toen, op die ene novemberdag in 1940. Zo had ook dit probleem zijn oplossing. Maar het is toch frappant dat er al anderhalve maand geleden zoveel aandacht voor deze bijeenkomst was.

Wat is het toch, met Leiden en Cleveringa? Natuurlijk, een deel van de grote belangstelling vandaag laat zich verklaren door de persoon van de biograaf. Als Kees Schuyt spreekt, of schrijft, is het eigenlijk altijd interessant. Ogenschijnlijk moeiteloos mengt hij sociologie met recht, wijst hij op patronen, zet hij aan het denken. Als Kees Schuyt – mag ik zeggen: in deze fase van zijn loopbaan – een biografie over Cleveringa schrijft, dan gaat er iets bijzonders gebeuren. En dan wil je bij de presentatie van dat boek zijn.

Maar de grote opkomst vandaag laat zich natuurlijk óók verklaren door andere factoren. Rudolph Pabus Cleveringa is al decennia een boegbeeld van de Universiteit Leiden. Of de beeldspraak biologisch gezien helemaal correct is, weet ik niet, maar: Cleveringa is onderdeel gaan vormen van het Leidse DNA.

We hebben de jaarlijkse herdenkingsrede op 26 november. De eerste vond, clandestien, plaats in 1943. De meest recente nog geen twee maanden geleden: toen sprak Corinne Dettmeijer vanaf deze plaats, voor, alweer, een volle zaal. We hebben de – letterlijk – tientallen Cleveringa-lezingen in binnen- en buitenland, waarbij alumni bijeen komen om samen met een Leidse hoogleraar stil te staan bij ‘de’ protestrede. Van Paramaribo tot Singapore. En ook in Hongarije, waar de academische vrijheid vandaag de dag zo onder druk staat. Kunt u zich voorstellen hoeveel indruk een Cleveringa-lezing in Turkije maakt, waar honderden collega’s zijn ontslagen zónder dat hun decaan daar tegen op kwam?

Leiden en Cleveringa – het is een haast on-Nederlandse fascinatie, die met de jaren alleen maar toeneemt. Ook buiten de stadspoorten. ‘De’ protestrede werd kort geleden nog uitgroepen, u weet het, tot de “beste speech” uit de vaderlandse geschiedenis. Velen hebben zich al over de toespraak gebogen, van Ian Buruma tot Job Cohen, en van Huib Drion tot Michael Ignatieff: wat bewoog Cleveringa op die bewuste 26^e november, en wat zette hij in beweging? Wat maakte hij los, waarom hij, waarom hier, waarom toen? En de onvermijdelijke vraag: zou ik dat ook hebben gedaan?

‘De’ protestrede is een onuitputtelijke bron van fascinatie en inspiratie. Maar vroeg of laat ontstaat de behoefte om de blik wat te verruimen. Om niet alleen stil te staan bij Cleveringa en zijn rede,

maar een stap terug te doen. Er waren immers ook anderen die hun nek uitstaken op of omstreeks 26 november: Barge en Van Holk in Leiden, Koningsberger in Utrecht. In Delft had de student Frank van Hasselt de moed een protestrede te houden.

En hoe verging prof. Meijers eigenlijk?, vroeg Ineke Sluiter zich af, toen zij enkele jaren geleden een pleidooi hield om de blik te verruimen. Het was immers *zijn* ontslag dat de aanleiding voor de protestrede vormde. En hoe verging het de andere joodse hoogleraren en medewerkers, die – op David na – ongenoemd bleven? Laat ons niet alleen stilstaan bij de helden in dit verhaal, maar ook bij de slachtoffers. Zó veel joodse hoogleraren waren er trouwens ook weer niet. We zijn misschien geneigd te vergeten hoeveel tegenstand er was toen, in 1858, Goudsmit als eerste Jood in Nederland een universitaire aanstelling kreeg, en dat nog wel aan 's lands oudste en eerste! Ook Nederland was niet vrij van anti-semitisme, niet in de 19^e eeuw en niet in de jaren '30. Het zijn terechte kanttekeningen, die niet afdoen aan onze bewondering voor de moed van Cleveringa, maar wel tot bescheidenheid stemmen.

Met de biografie die vandaag het licht ziet, verruimt Schuyt de blik op een andere manier. Hij leert ons de mens Cleveringa kennen. Hij beschrijft hoe Cleveringa naam maakte als jurist: nauwgezet, systematisch, beginselvast. Die rede van 26 november kwam niet uit de lucht vallen. Die had een voorgeschiedenis, die zowel bij Cleveringa zelf als in de Leidse universiteit van die tijd moet worden gezocht. De biografie neemt de lezer dan ook mee naar de universitaire gemeenschap van die tijd. En laat zien hoe het Cleveringa na 'de' lezing verging. Zijn gevangenneming, eerst in het Oranjehotel in Scheveningen, later in Kamp Vught. Zijn bereidheid om, op verzoek van koningin Wilhelmina, zitting te nemen in het College van Vertrouwensmannen, waarmee hij opnieuw grote persoonlijke risico's nam. "Hij had ook nee kunnen zeggen", noteert Schuyt, en zo is het maar net. De biograaf laat daarbij niet na te vermelden dat Cleveringa toen een onderduikadres vond in de 2^e Schuytstraat in Den Haag.

De verleiding is groot om het boek hier nu te bespreken, maar daarvoor ontbreekt de tijd. Het is ook niet nodig: u gaat het straks toch wel kopen. Laat ik op dit moment wel benadrukken, wat een enorme prestatie Kees Schuyt heeft verricht. Hij begon in februari 2017 en legde, om in stijl te blijven, zijn pen eind 2018 neer. Hij heeft zich werkelijk in zijn onderwerp vastgebeten. Dat heeft een boek van meer dan 550 bladzijden opgeleverd, waarin onvoorstelbaar veel informatie bijeen is gebracht. Het is een "atlas maior" van het leven van Cleveringa geworden, kaart na kaart, met steeds weer nieuwe vergezichten. Hulde!

Nieuwe vergezichten, maar ook vertrouwde contreien. De biografie zal des te meer indruk maken op de 'Leidse' lezer, omdat alle decors en rekvisieten er nog zijn. Cleveringa stond *hier*, de studenten zaten *daar*. Op de zolder van Lammenschansweg 68 stond een geheime radiozender, zo lezen wij, waarmee contact met Engeland werd onderhouden. Op een steenworp hier vandaan, op de hoek van de Langebrug en het Rapenburg, pleegde het verzet op 3 januari 1944 een aanslag. Ongenadig harde represailles van de Duitse bezetter waren het gevolg. Cleveringa werd, met tientallen anderen, gearresteerd en als gijzelaar afgevoerd naar Kamp Vught. Tegelijk werden drie mannen opgepakt en standrechtelijk geëxecuteerd. Hoe vaak heb ik het portret van de medisch hoogleraar Flu niet in de Senaatskamer zien hangen – zonder te weten dat de huisarts die toen werd vermoord, zijn zoon was. Dat portret zal voor mij niet meer hetzelfde zijn.

Maar de biografie zal óók indruk maken – en hopelijk niet alleen op de 'Leidse' lezer – door Schuyt's indringende analyse van de jaren '30, de opkomst van het fascisme en de destructie van de rechtsstaat tijdens de bezetting. Hij schetst de economische crisis in het interbellum, de hoge werkloosheid die daarvan het gevolg is, het ongeremde kapitalisme dat, zeker in de VS, voor ongekende verschillen in welvaart zorgde, de maatschappelijke ontwrichting. Schuyt noemt de

voortdurende manipulatie en propaganda, het schaamteloze gesol met begrippen. Het zijn de “bezeten” jaren '30, in de woorden van Huizinga.

Het is allemaal bekend, maar het is ook beklemmend, zeker als Schuyt onder de titel “in drie weken tijd” beschrijft hoe snel in Duitsland een totalitaire machtsgreep kon plaatsvinden, en hoe snel een zeer groot deel van de bevolking daar in meeding en afstand deed van elk moreel gezag. De democratische rechtsstaat, onafhankelijkheid van de rechter, eerbiediging van grondrechten: het spreekt allemaal niet vanzelf, zo houdt Schuyt zijn lezer voor.

En dit is waar het boek zijn tweede betekenis krijgt. Het is niet alleen het verhaal van Rudolph Pabus Cleveringa; het is ook het verhaal van de teloorgang van de elementaire waarden van een fatsoenlijke samenleving: vrijheid, rechtvaardigheid en waarheid. Het verhaal van strijd die Cleveringa, en velen met hem, leverde om juist deze waarden overeind te houden. Tegen de stroom in. Omdat afzijdig blijven, medeplichtigheid zou betekenen. Bij de opening van het studiejaar 1940/1941 (!) hield de decaan Cleveringa zijn studenten nog voor dat er fundamentele normen en instellingen zijn die niet opzij gezet kunnen worden zonder dat recht in onrecht verkeert. In de woorden van biograaf Schuyt: een samenleving wordt slechts bij elkaar gehouden door een goed rechtsbestel, gedragen door fundamentele rechten en vrijheden.

Daarmee is het een verhaal van grote betekenis voor ons. Want bij alle evidente verschillen met de jaren '30, vallen zekere parallellen met onze tijd niet te ontkennen. Onze tijd, met grote politieke verschuivingen, waarin polarisatie het steeds vaker wint van overleg, waarin tot voor kort stabiele samenlevingen tot op het bot verdeeld raken, waar het bestaansrecht van de instellingen van de democratische rechtsstaat in twijfel wordt getrokken, waarin schaamteloos wordt gesold met feiten. Natuurlijk, in het ene land gaat dat harder dan het andere. Maar het is te gemakkelijk om te zeggen dat het in ons land zo erg nog niet is. Als in Polen de onafhankelijkheid van de rechter onder druk staat, raakt dat ook onze rechtsorde.

Na de oorlog, in 1949, schreef Cleveringa in *De Gids*: “Vrijheid is geen toestand waarin men tevreden en door krachten van buiten ongehinderd op zijn lauweren kan rusten; zij eist altijd waakzaamheid... zij moet een levend bezit zijn, op straffe van niet zijn”. De zorg voor materiële én morele weerbaarheid, die in de jaren '30 al werd gevoeld, keert steeds terug in Cleveringa's toespraken en geschriften na de oorlog. Als Cleveringa ons leert dat je verantwoordelijk bent, niet alleen voor wat je zegt, maar ook voor wat je *niet* zegt, dan ligt daarin een rechtstreekse opdracht besloten. Als de rechtsstaat onder druk staat of zelfs actief wordt afgebroken – zelfs in lidstaten van de Europese Unie, waarmee we ons lot verbonden hebben – dan past geen stilte.

In 1959 werd op de Waalsdorpervlakte de grote bronzen klok ingewijd die jaarlijks bij de dodenherdenking op 4 mei wordt geluid. Op de randen van die klok is een tekst van Cleveringa aangebracht. “*Ik luid tot roem en volging, van die hun leven gaven*”, zo luiden de eerste woorden. “*Tot roem en volging*” – die woorden passen wonderwel bij de biografie. Het boek plaatst Cleveringa op een voetstuk, maar is tegelijk een oproep om hem te volgen.

En ik stel mij zo voor dat de zaal vandaag niet alleen zo vol zit vanwege de biograaf, of vanwege de persoon van Cleveringa, maar ook omdat we ons verbonden voelen met de waarden waar hij pal voor stond – omdat we in zijn levensverhaal de woorden zoeken die we nu weer zo hard nodig hebben.

“Zegt het voort”, zo beëindigt Kees Schuyt zijn boek dan ook. Dat roept, dames en heren, de vraag op hoe dan. Als we leven en werken van Cleveringa dan toch mogen vernauwen – niet tot die rede van 26 november, maar wél tot zijn strijd voor vrijheid, rechtvaardigheid en waarheid – hoe brengen we die boodschap dan over op steeds weer nieuwe generaties? Die vraag is natuurlijk niet nieuw. Toen

Churchill hier in 1946 zijn eredoctoraat ontving, uit handen van erepromotor Cleveringa, richtte hij zich nadrukkelijk tot de rector magnificus, zo meldt Schuyt. Op de rector rustte immers, zo hield Churchill hem voor, de grote verantwoordelijkheid om aan de jonge generatie, vrouwen en mannen, de fakkel over te dragen om tegen elke vorm van tirannie te vechten.

Maar ik zie de rector al kijken: dat is gemakkelijker gezegd dan gedaan. We moeten hem daar dus bij helpen, het verhaal vertellen, en blijven vertellen. De jaarlijkse Cleveringa-rede is een juweel waar we héél zuinig op moeten zijn. Belangrijk zijn ook de activiteiten die het LUF rond 26 november organiseert. Maar daarmee bereiken we lang niet alle studenten. In de Juridische Faculteit hebben we de grootste collegezaal omgedoopt tot de Cleveringa-zaal. Bij de ingang hangt een portret, ernaast een plaquette met – in het Nederlands en het Engels – een korte tekst, om uit te leggen *waarom* die zaal zo heet. Is dat genoeg? Natuurlijk niet.

Moeten we dan iedere student een exemplaar geven van de nieuwe biografie? Ik zou het fantastisch vinden, zeker als iedere student, ongeacht studierichting, dat boek verplicht krijgt voorgeschreven en er – laten we zeggen in het tweede jaar – tentamen over aflegt. Maar misschien is een “atlas maior” van ruim 550 bladzijden wel iets teveel van het goede. En we hebben steeds meer internationale studenten... en die moeten het verhaal van Cleveringa zéker meenemen in de koffer, terug naar huis.

Daarom geef ik mijn rector in overweging om vandaag nog – voordat hij naar de minister vertrekt – een opdracht aan Kees Schuyt te verstrekken. Een opdracht om nu nog een Engelstalige “atlas minor” samen te stellen van leven en werken van Rudolph Pabus Cleveringa – de studenteditie van de vlam der gerechtigheid.